

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 09.11.2024
Kabul Tarihi : 23.12.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1582145>

EYYÜBÎLER DEVRİNDE HÜKÜMDAR KÜTÜPHANELERİ VE HASANKEYF EYYÜBÎ HÜKÜMDARI EL-MELİKÜ'L-ÂDİL SÜLEYMÂN'IN KÜTÜPHANESİ*

Yusuf BALUKEN¹

ÖZ

İki asırdan fazla hüküm süren Eyyübîlerin Hasankeyf şubesi, Moğol istilâsından Osmanlı hâkimiyetine kadar süren periyotta bölge tarihinde başat rolü olan bir hanedan olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyyübîlerin Hasankeyf ve çevresine hâkim oldukları bu periyotta kültürel gelişmelerin yaşanmasına uygun bir zemin oluşmuştur. Yöneticiler kültürel ve ilmî faaliyetler için uygun mekânlar yaptırmışlardır. İnşâ edilen medreseler bünyesinde birçok âlim yetişmiş ve ilmî eserler kaleme alınmıştır. Her şeyden öte Eyyübî meliklerinin bizzat kendileri ilimle işgal ederek ilmî gelişmelere öncülük etmişler. Kendi hâkimiyetleri döneminde Hasankeyf'e gelen ilim adamlarını himaye edip teşvik etmeleri ilmî gelişmelere olumlu katkıda bulunmuştur. Bu dönemde yürütülen ilmî çalışmaların bir kısmı dinî ilimlerle ilgiliyken diğer bir kısmı da beşerî ve müspet ilimlere ilişkindir. Hasankeyf'te yürütülen ilmî faaliyetlerin sadece dinî ilimlerle sınırlı kalmayıp çok yönlü oluşu şehrin kalkınmasına da olumlu katkı sağlamıştır.

Eyyübîler döneminde hükümdarlara ait özel kütüphanelerin varlığına tarihi kayıtlarda rastlamaktayız. Kuruluş devrinin en önemli hükümdarı Selahaddin Eyyübî'den itibaren Eyyübîlerin farklı bölgelerde yöneticilik yapan melikleri şahsî kütüphaneler oluşturmuştur. Hasankeyf Eyyübî hükümdarları arasında ise el-Melikü'l-Âdil Süleymân (ö. 1424) entelektüel kişiliği ile dikkat çekmektedir. Hükümdarlığı süresince onun tarafından Hasankeyf'te oluşturulan kütüphane, zengin içeriğiyle şöret bulmuştur. Bu kütüphaneden günümüze ulaşmış bazı örnekler üzerinden gerek içerik gerek de el yazma kitap sanatının geldiği düzeye ilişkin fikir sahibi olmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Eyyübîler, Hasankeyf Eyyübîleri, Hasankeyf Kütüphanesi, el-Melikü'l-Âdil Süleymân.

* Bu çalışma doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Arş Gör. Yusuf Baluken, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi Bölümü, yusufbaluken@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3077-4923>

Article Type : Research Article
Date Received : 09.11.2024
Date Accepted : 23.12.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1582145>

RULER LIBRARIES IN THE AYYUBID PERIOD AND THE LIBRARY OF AL-MALIK AL-ADIL SULEYMAN, THE AYYUBID RULER OF HASANKEYF*

Yusuf BALUKEN¹

ABSTRACT

The Hasankeyf branch of the Ayyubids, which ruled for more than two centuries, appears as a dynasty that played a dominant role in the history of the region in the period from the Mongol invasion to the Ottoman domination. During this period when the Ayyubids dominated Hasankeyf and its surroundings, a suitable ground for cultural developments was formed. The rulers built suitable places for cultural and scientific activities. Many scholars were trained in the madrasas and scientific works were written. Above all, Ayyubid rulers themselves were engaged in science and pioneered scientific developments. Their patronage and encouragement of the scholars who came to Hasankeyf during their rule contributed positively to the scientific developments. While some of the scientific studies carried out in this period were related to religious sciences, others were related to humanities and physical sciences. The fact that the scholarly activities carried out in Hasankeyf were not only limited to religious sciences but also multifaceted contributed positively to the development of the city.

We come across the existence of private libraries belonging to the rulers during the Ayyubid period in historical records. Starting from Saladin Ayyubid, the most important ruler of the foundation period, the Ayyubid rulers in different regions established personal libraries. Among the Ayyubid rulers of Hasankeyf, al-Malik al-Adil Suleymān (d. 1424) stands out with his intellectual personality. The library established by him in Hasankeyf during his reign is famous for its rich content.

Keywords: Ayyubids, Ayyubids of Hasankeyf, Hasankeyf Library, al-Malik al-Adil Suleymān.

* This study is derived from his PhD thesis.

¹ Dr. Research Assistant Yusuf Baluken, Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History, yusufbaluken@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3077-4923>

1. GİRİŞ

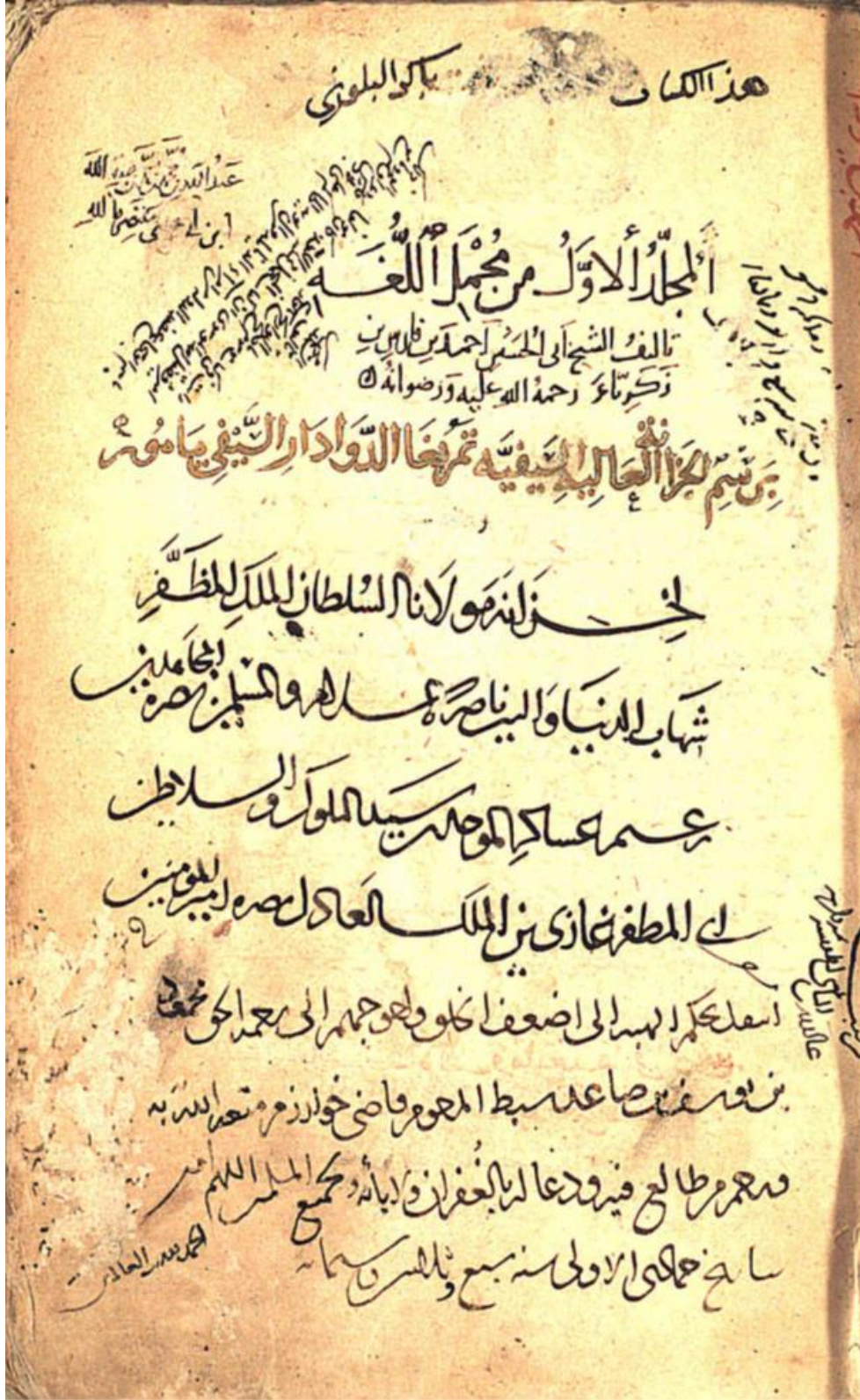
Eyyübîlerin mensubu oldukları Revâdî aşireti, bugünkü Azerbaycan bölgesinin en önemli aşiretlerden biri olup bölgede kurdukları emirlikle tanınmıştır. Eyyüb'un babası Şâdî, Ani ve Duvîn kentlerini yöneten ve Kürt bir hanedan olan Şeddâdîlere hizmet etmiştir (İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, 2014, s. 612).

Eyyübî Devleti'nin en önemli ve etkili hükümdarı hiç kuşkusuz Sultan I. Selahaddîn Eyyubî'dir. Orta Çağ'da Haçlı seferleri sırasında İslâm topraklarını, özellikle de Kudüs'ü Haçlılara karşı başarıyla savunarak büyük bir şöhrete ulaşan Selahaddîn, sadece askerî alanda değil, aynı zamanda bilim ve kültür alanında da önemli bir figürdür. Dönemindeki bilimsel gelişmeleri yakından takip eden sultan, âlimleri destekleyerek yeni eserler yazmaları için teşvik etmiştir. Bu bağlamda, Selahaddîn'in sarayında görev yapmış olan askerî mühendis Mardî b. Ali et-Tarsûsî tarafından kaleme alınan *Tabsiratü erbâbi'l-elbâb fi keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb* adlı eser, Haçlılara karşı kullanılan savaş aletleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. (Basuğuy, 2019, s.198). Selahaddîn'in özel kütüphanesi için yazılmış olan bu eserin müellif nüshasının günümüze kadar ulaşmış olması, hem Selahaddîn'in bilimsel merakını hem de dönemin teknolojik gelişmelerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. (Bodleian Library, Huntington 264). Oxford Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bu yazma nüshanın Eyyübî sultanının özel kütüphanesi için hazırlandığı hususu eserin ilk sayfası olan ve genellikle temellük kayıtlarının yer aldığı zahriye sayfasında yer almaktadır (et-Tarsûsî, *Tabsiratü erbâbi'l-elbâb*, vr. 213b).

et-Tarsûsî, Tabsiratü erbâbi'l-elbâb zahriye sayfası

Eyyübîlerin hâkimiyeti tamamen sona erince Mısır Memlûklerin yönetimine geçti. Eyyübî hanedanının bazı üyeleri Meyyâfârikîn Hama ve Hasankeyf gibi şehirlerde bir süre daha hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Meyyâfârikîn Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gâzî, ilimle iştigal edip âlimlere önem veren, döneminin ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuş bir isimdir. Nitekim tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, telif ettiği tüm eserlerin icazetini Dımaşk'ta Şihâbeddîn Gâzî'ye vermesi, hükümdarın ilme verdiği önemi göstermektedir. Bu icazetin bir nüshası, Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesinde (numara: 766/3) bulunmaktadır. Öte yandan Şihâbeddîn Gâzî'nin kişisel kütüphanesi için hazırlanıp günümüze ulaşan yazmalar arasında Taberî'nin *Tarihü'l-ümem ve'l-mülûk* isimli eserinin yedinci cildi (Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, No: 1043) ve İbnü Fâris'e ait *Mücmelü'l-luğa* isimli eserin birinci cildi (Süleymaniye Kütüphanesi, Mesih Paşa Bölümü, No: 6) yer almaktadır.

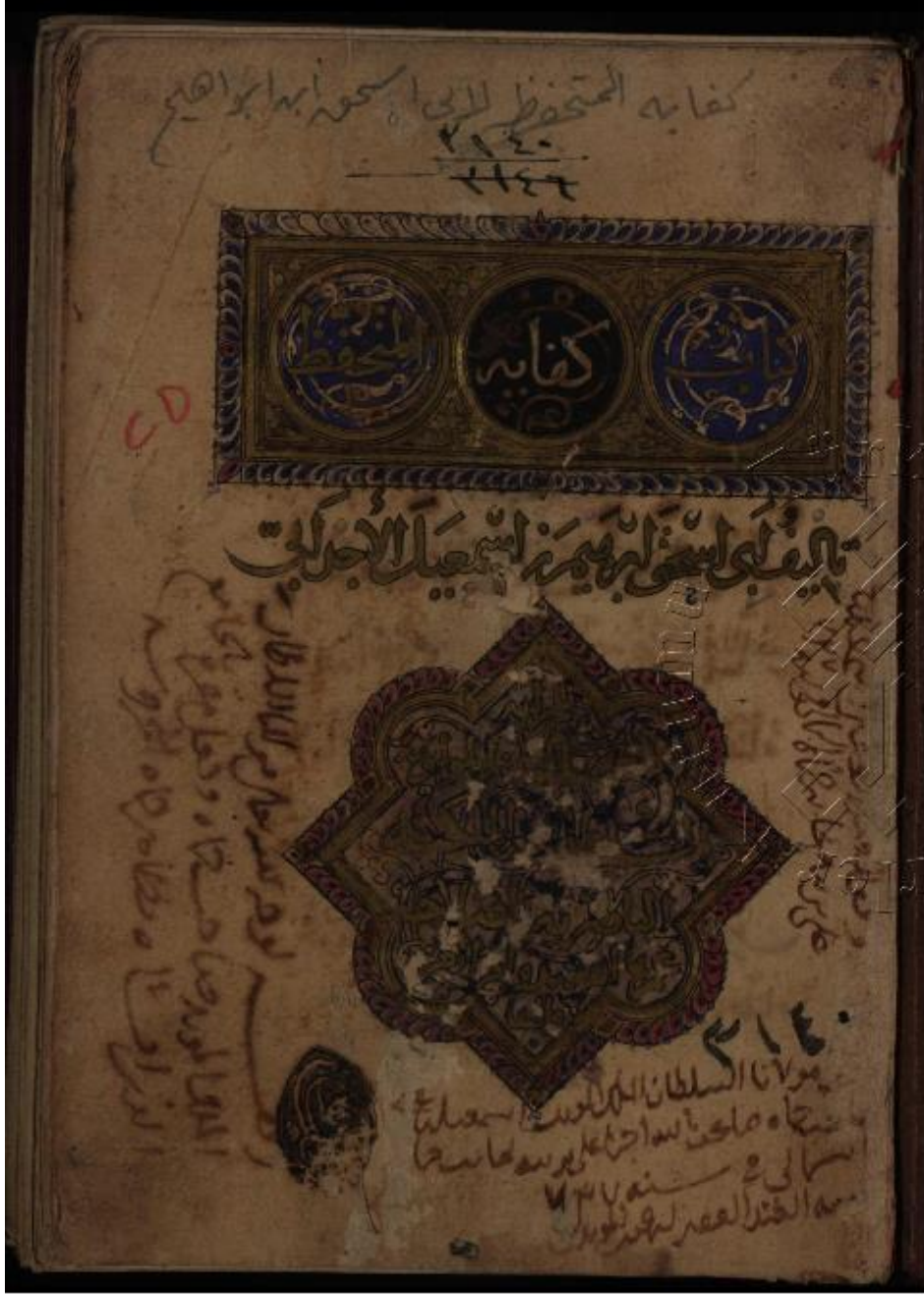

İbnü Fâris'e ait *Mücmelü'l-luğa* isimli eserin zahriye sayfası

Yine aynı dönemde hükümdarlık yapmış olan el-Melikü'l-Eşref Musa'nın Dimaşk'taki Emeviyye Camii'nin kuzey tarafında bulunan türbesinde bir vakıf kütüphanesi kurulmuştur. Bu kütüphanenin fihristi günümüze ulaşmıştır. *Fihristü kütübi'l-hizâneti'l-Eşrefiyye* isimli bir yazma eser Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 5443 numarada 246a-270b varakları arasında muhafaza edilmektedir (el-Comanî, 2010, s. 71).

Sultan Selâhaddîn'in soyundan gelen *es-Salâhiyye* kolundan hükümdarlık yapan tek kişi olan el-Melikü'n-Nâsır II. Selahaddîn Yûsuf'un kişisel kütüphanesi için hazırlanmış İbnü'l-Ecdâbî'ye ait *Kifâyetü'l-mütehaffiz* adlı eserin

yazma nüshası, sanatsal bir tezhiple süslenmiş ve zahriye sayfasında hükümdarın kütüphanesine ait olduğu kaydedilmiştir. Nüshanın ilk varağındaki temellük kayıtlarından anlaşıldığı üzere bu değerli eser, daha sonraki bir dönemde Hama Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Müeyyed Ebü'l-Fidâ'nın kütüphanesine dâhil edilmiş ve burada da uzun yıllar muhafaza edilmiştir (İbnü'l-Ecdâbî, *Kifâyetü'l-mütehaffiz*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü, No: 3140, vr. 1a).

İbnü'l-Ecdâbî'nin *Kifâyetü'l-mütehaffiz* isimli eserinin zahriye sayfası

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin meşhur eseri *el-Eğânî*'nin, İbnü Vâsıl tarafından yapılan muhtasarı *Tecrîdü'l-Eğânî*'nin h. 666 yılında Hama Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr Nâsıruddîn Muhammed için Muhammed b. Muhammed b. en-Nasîbî el-Halebî tarafından istinsah edilip tezhip edilen bir nüshasının dibâcesinde, hükümdarın kişisel kütüphanesi için hazırlandığı belirtilmiştir (İbnü Vâsıl, *Tecrîdü'l-Eğânî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 3114, vr. 1a).

İbnü Vâsıl'ın *Tacrîdü'l-Eğâni* isimli eserinin zahriye sayfası

2. EL-MELİKÜ'L-ÂDİL SÜLEYMÂN'IN KÜTÜPHANESİ

Hasankeyf Eyyübî hükümdarları da tıpkı diğer Eyyübî sultanları gibi ilmî faaliyetlere büyük önem vermiş ve bu doğrultuda kütüphaneler kurmuşlardır. Özellikle el-Melikü'l-Âdil Süleymân döneminde oldukça büyük bir kütüphanenin oluşturulduğu bilinmektedir. Bu durum, hem Hasankeyf meliklerinin ilmî faaliyetlere olan düşkünlüğünü göstermekte, hem de şehrin o dönemde önemli bir bilim merkezi haline geldiğini kanıtlamaktadır.

El-Melikü'l-Âdil Süleymân, Hasankeyf şehrinin her anlamda gelişmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda

şehre gelen ilim adamlarına büyük değer vermiş ve onların çalışmalarını desteklemiştir. Kitaplara olan özel ilgisi sayesinde Hasankeyf'te büyük bir kütüphane oluşturmak için yoğun çaba sarf eden el-Melikü'l-Âdil Süleymân, bu amaçla İslâm dünyasının dört bir yanından kitap temin etmek için görevliler göndermiştir. Bazı durumlarda, kitap sahiplerinin satmak istemediği eserleri özel olarak istinsah ettirerek kütüphanesine katmıştır. Bu sayede Hasankeyf, döneminin en kapsamlı kütüphanelerinden birine sahip olmuştur (el-Makrîzî, 2002, II, s. 109).

Hasankeyf'te el-Melikü'l-Âdil Süleymân tarafından kurulan bu kütüphane, zengin içeriğiyle bölgede büyük ün kazanmıştır. El-Melikü'l-Âdil Süleymân, ilmî faaliyetlerin daha verimli yürütülebilmesi için inşa ettirdiği el-Âdiliyye veya diğer bir ismiyle el-Fahriyye Medresesi'nde oluşturduğu kütüphane için çeşitli bölgelerden çok sayıda kitap getirdiği gibi kütüphanenin yönetimi için de uzman kişileri görevlendirerek onlara düzenli maaş bağlamıştır (İbnü Hacer el-Askalânî, 1992, s. 301). El-Melikü'l-Âdil Süleymân kendisi de yürütülen bu ilmî faaliyetlere öncülük etmiştir. Nitekim henüz hükümdarlığının başlarında, 25 Recep 789/11 Ağustos 1387 tarihinde İzzeddîn İbnü Şeddâd tarafından kaleme alınan *el-A'lâkü'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* isimli eserin el-Cezîre (Mezopotamya) bölgesinin tarihi coğrafyasına dair son cildini bizzat kendisi istinsah etmiştir. (İzzeddîn İbnü Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, Bodleian Library, No: Marsh 333, vr. 138a-138b).

El-Melikü'l-Âdil Süleymân, el-Fahriyye Medresesi bünyesinde inşa ettirdiği bu kütüphaneyi zenginleştirmek için 810/1408 yılında görevlendirdiği Emir Ömer b. Şâdi'yi İbn Asâkir'in Târîhu Dımaşk isimli yaklaşık 60 ciltlik tarih kitabının bir nüshasını istinsah ettirip getirmesi için Kâhire'ye göndermiştir (el-Melikü'l-Âdil Süleymân, *Dîvân*, vr. 87b-88a). Bu kütüphanede, dönemin en ünlü hattatlarından biri olan Şeref b. Muhammed b. Ali gibi önemli isimler görev yapmıştır. Onun Şevvâl 779/Ocak-Şubat 1378 tarihinde Hasankeyf'te istinsah ettiği bir yazma günümüze ulaşmıştır (Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Ğurerü'l-belâğa fi'n-nazm ve'n-nesr*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü, No: 1676). Ancak, bu kütüphanenin en tanınmış hattatı hiç şüphesiz Şeref b. Emîra es-Serâyî'dir. 749/1348-1349 yılında Dımaşk'ta doğan es-Serâyî genç yaşlarda Mardin'e gelip burada ikamet etmiştir. Bu nedenle kimi zaman el-Mârdîni nisbesiyle de anılmıştır. Hat sanatına dair iyi bir eğitim alan es-Serâyî, özellikle Mensûb hattı alanında uzmanlaşmış, çoğunlukla Yâkût el-Musta'simî ve İbnü'l-Bevvâb gibi büyük ustaların tarzlarını benimsemiştir. Sadece yetenekli bir hattat olmakla kalmayıp aynı zamanda başarılı bir öğretici de olan es-Serâyî'den birçok kişi hat sanatını öğrenmiştir. Onun bu yeteneğinden haberdar olan Timur, Mardin'e geldiği sırada şehrin Artuklu hanedanına mensup hâkimine haber göndererek es-Serâyî'nin kendi sarayında kâtiplik yapmasını talep etmiştir. Ancak es-Serâyî, Timur'un sarayına gitmek istememiş ve bir süre Mardin'de gizlenmek zorunda kalmıştır. Timur ülkesine dönünce de Mardin'den Hasankeyf'e gelerek buraya yerleşmiştir. 829/1425-1426 yılında Halep üzerinden hacca giden Şeref es-Serâyî, bir süre Halep'te kalmıştır. Burada bulunduğu süre zarfında başta İbnü Hatîbi'n-Nâsriyye olmak üzere birçok kişiye hat eğitimi vermiştir. Daha sonra Dımaşk'a giden Şeref es-Serâyî, 834/1430-1431 yılına kadar burada kalarak hat eğitimi vermeye devam etmiştir. Dımaşk'ta kendisinden İbnü's-Şihne ve İbnü Arapşâh gibi ünlü tarihçiler hat eğitimi almışlardır. Hac dönüşü Hasankeyf'e gelen es-Serâyî bir süre daha burada kalmıştır. Bu dönemde şehirde yöneticilik yapan el-Melikü'l-Eşref Ahmed ona yakın ilgi göstermiş, Hasankeyf halkı da ondan hat sanatını öğrenmiştir. Daha sonra Hasankeyf'ten ayrılan es-Serâyî, 12 Receb 851/23 Eylül 1447 tarihinde Dımaşk'taki Nûriyye Medresesi'nde vefat etmiştir (İbnü Hatîbi'n-Nâsriyye, 2018, III, s. 1148; İbnü Hacer el-Askalânî, 1992, s. 319; Schâvi, 1354, III, s. 298-299).

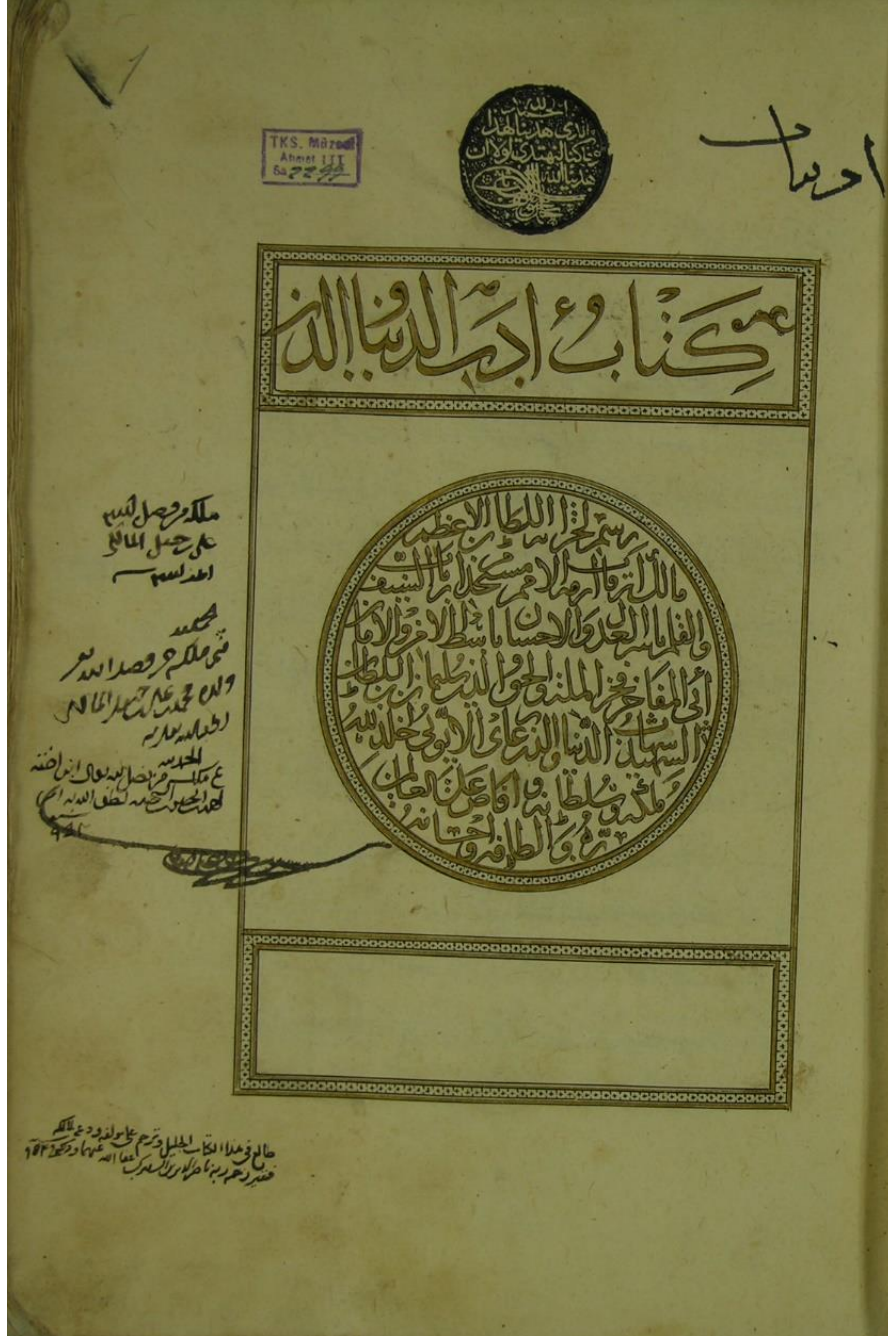
Hasankeyf'te bulunduğu süre zarfında es-Serâyî çok sayıda eser istinsah etmiştir. Özellikle el-Melikü'l-Âdil Süleymân'ın kurduğu kütüphane için istinsah ettiği el yazma eserlerin bazıları günümüze ulaşmıştır. Bu el yazmalardan biri, 814/1411-1412 yılında Hasankeyf'te istinsah edilmiş olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Muânese ve'l-îmtinâ'* isimli eserinin birinci cildir (Mahtûtâtü Abbâs el-Azzavî, Kısmü'l-edeb ve's-şi'ir, No: 10048). Aynı eserin ikinci cildini ise bir yıl sonra, Şevvâl 815 /Ocak-Şubat 1413 tarihinde istinsah etmiştir (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Muânese ve'l-îmtinâ'*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, No: 2389).

Hem edebiyat hem de hikmet alanında önemli bir yere sahip olan Abdulvâhid b. Muhammed el-Âmidî'ye ait *Ğurerü'l-hikem ve durerü'l-kelim* isimli eserin bu kütüphaneye ait bir nüshasına sahibiz. Nüshanın zahriye sayfasında, kitabın Sultan Ebü'l-Mefâhir Süleymân b. Gâzî b. Muhammed el-Eyyübî'nin kişisel kütüphanesine ait olduğu kaydı mevcuttur (el-Âmidî, Abdulvahid b. Muhammed, *Ğurerü'l-hikem ve durerü'l-kelim*, Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 4153).

Hasankeyf kütüphanesindeki edebiyat eserleri arasında, Abdulmelik b. Muhammed es-Seâlibî'nin kaleme aldığı *Mûnisü'l-vahîd ve nüzhetü'l-müstefîd* adlı eser de yer almaktadır. Bu eserin 822 yılı Ramazan ayında/Eylül-Ekim 1419 Hasankeyf'te Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Hisnî tarafından istinsah edilen ve kütüphane koleksiyonu için hazırlandığı belirtilen bir nüshasını tespit ettik (es-Seâlibî, *Mûnisü'l-vahîd ve nüzhetü'l-müstefîd*, Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 4322, vr. 211a-211b).

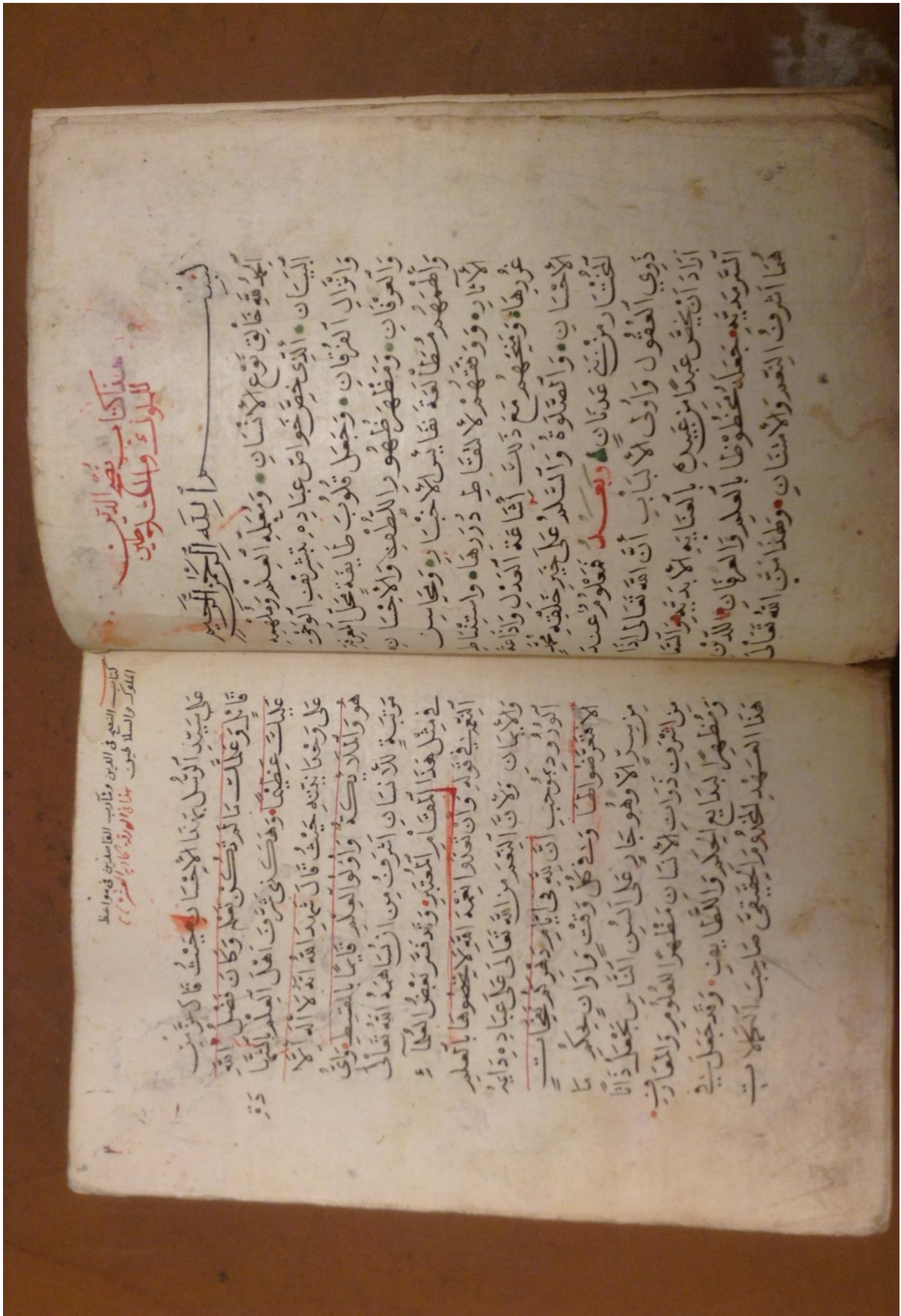
Bu kütüphanede bulunduğunu tespit ettiğimiz bir diğer eser de edebiyat ve tarih ile ilgili anekdotların bir araya toplandığı *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye* isimli eserdir. Bu eserin birinci cildine ait günümüze ulaşmıştır (İbnü Hamdûn. *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi't-Tezkire*. Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı. No: 2948).

Beşerî bilimlerin pek çok alanını kapsayan zengin bir koleksiyona sahip olduğu bilinen bu kütüphanede, el-Mâverdi'nin önemli eseri *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in de yer aldığı tespit edilmiştir. Bu eserin, Emîro b. eş-Şucâ' b. el-Muhtâc tarafından 24 Zilkade 817/4 Şubat 1415 tarihinde istinsah edilmiş bir nüshasının zahriye sayfasında, nüshanın el-Melikü'l-Âdil Süleymân'ın kütüphanesine ait olduğu belirtilmektedir (el-Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, No: 2299, vr. 217a).

el-Mâverdi'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* isimli eserinin zahriye sayfası

Bu dönemde telif ve istinsah edildiğini öğrendiğimiz bir diğer eser ise siyaset bilimi ile alakalı bir eserdir. Müellifini tespit edemediğimiz *Nushü'd-dîn li'l-mülük ve's-selâtin* isimli eserin mevzu bahis kütüphane için hazırlanmış bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Bodleian Library, Pococke 258, vr. 5a-280b).

هذا كتاب يعرض فيه
للأولاد والملكوت

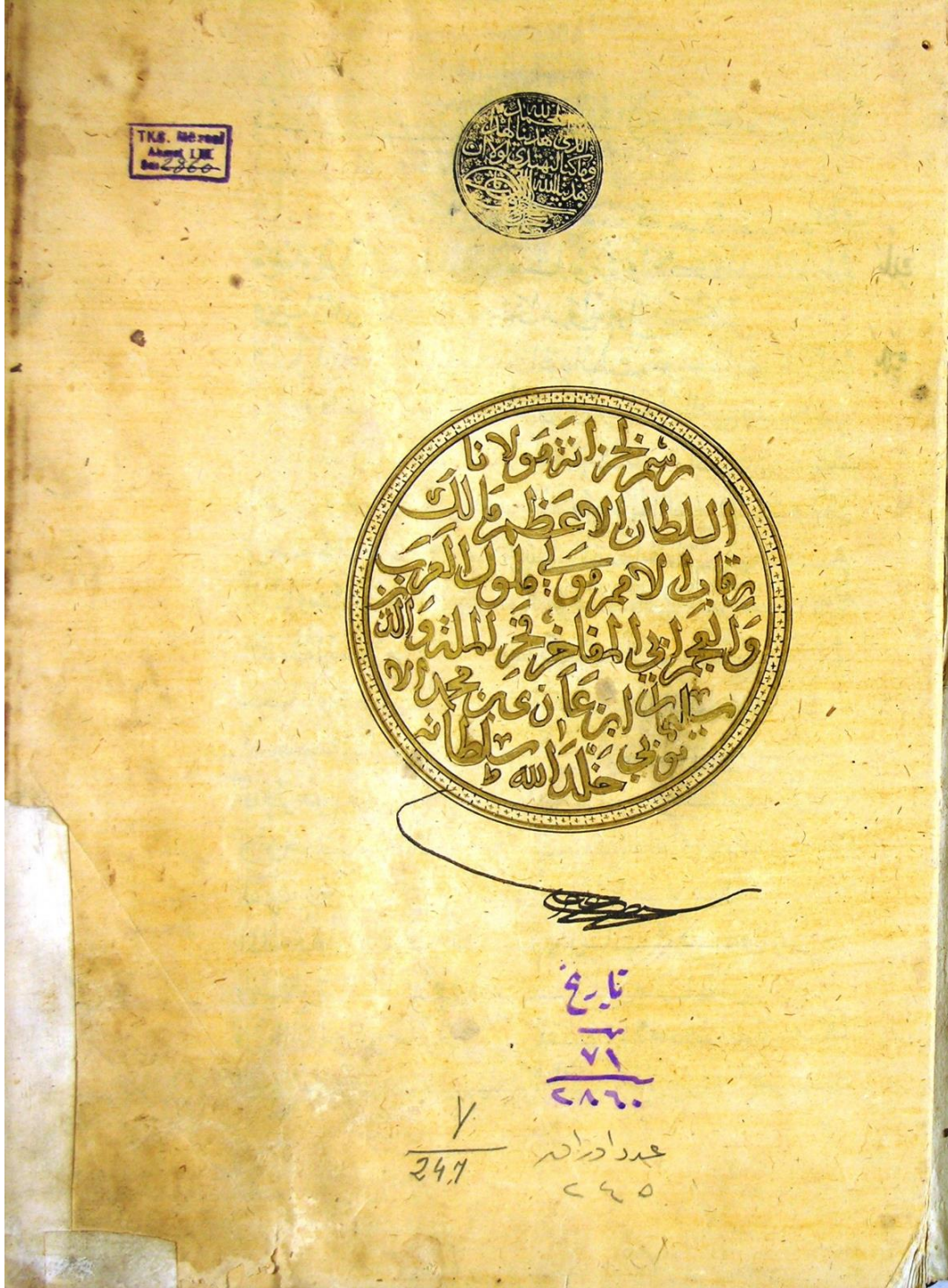
حرا لله الخ الحبيب
الجد لله خالق نوع الانسان . ومعلمه الله ومعلمه
البيان الذي خص خواص عباده . بتشريف الوحي
وانزال الفرقان . وجعل قلوب طائفة محل العز
والعرفان . ومظهر ظهور الطيف والاختيار
والظهور من طائفة نفائس الاختيار . وحاسن
الاثار . وقضهم لا القاطن ذررها . واستنار
غورها . ونجهم مع ذلك اشارة العدل واذاعة
الاخبار . واتصولة والشك على خير خلقه محمد
الطيب رمز من عدنان . **وبعد** فمعلوم عند
ذوي العقول واولى الابواب ان الله تعالى اذا
اراد ان ينسخ عبدا من عبده بالعبايم الابدية
الشرية . جعله يحطوطا بالعلم والعرفان . **الذي**
هما اشرف النعم والامتنان . وطنا من الله تعالى

كتاب النسخ في الدين وادب العالمين في مواضع
الملك والسلطان . هذا هو كتابنا العزيز .

على سيد الرسل بهذا الاختيار . بحيث قال عز
قائل وعلمت ما لم تكن تعلم وكان فضل الله
عليك عظيم . وهذا من شرف اهل العلم الثمنا
على رغبنا : **بئنه** حيث قال تبارك الله لا اله الا
هو والادوية . واولوا العلم قايما بالسيطرة . **والذي**
ترتبة للانسان اشرف من انساهمه الله تعالى
في مثل هذا المقام **المعتبر** . وقد فسر بعض العلماء
التعبير في قوله وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها بالعلم
والابحان . ولا ان النعم من الله تعالى على عباده . **وأيه**
أورد في موضع ان الله في يوم تقوم الساعة
لا تفر ضوابط . وفي كل وقت وازان الحكيم
من سيرا وهو جابر على السن الفاسر **بجعله** ذاتا
من اشرف ذوات الانسان مظهر العلوم والمعارف .
من اشرف ذوات الانسان مظهر العلوم والمعارف .
ومظهر لبناي الحكيم والاطمئنان . وقد جعل في
هذا المشهد الخدم والحق في صاحب الكلام

Nushü'd-dîn li'l-mülük ve's-selâtin isimli eserin dibace sayfası

Hasankeyf kütüphanesindeki el yazmaları incelendiğinde, kimi zaman aynı müstensihlin farklı ilim dallarına ait eserleri de istinsah ettiğini görmekteyiz. Bu durum, dönemin müstensihlerinin geniş bir bilgi birikimine sahip olduklarını göstermektedir. Kütüphanede çalışan müstensihlerden biri olan Balboğa Memlükü'l-Âdilî, el-Melikü'l-Âdil Süleymân'ın kölesi olduğu anlaşılan önemli bir isimdir. İslam tıp tarihinin en önemli kaynağı olarak kabul edilen İbnü Ebi Useybi'a'ya ait *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ* isimli eserin ikinci cildi Balboğa tarafından istinsah edilmiş olup bu yazma kütüphanedeki en dikkat çeken eserlerden biridir (İbnü Ebi Useybia, *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, No: 2860).

İbnü Ebî Useybi'a'ya ait *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ* isimli eserin zahriye sayfası

Hasankeyf kütüphanesindeki zengin koleksiyonda, tasavvuf literatürünün önemli eserlerinden biri olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb* adlı eserinin ikinci cildinin, Balboğa el-Âdilî tarafından 13 Safer 828/4 Ocak 1425 tarihinde istinsah edildiğini düşündüğümüz bir nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medrese Bölümü, No: 115, vr. 1a, 338b). Balboğa el-Âdilî'nin istinsah ettiği bir diğer eser

ise yine tasavvuf tarihinin en önemli başvuru kaynakları arasında yer alan Ebû Nuaym el-İsfahânî'ye ait *Hilyetü'l-evliyâ* ve *Tabakâti'l-esfiyâ* isimli eserdir. Bu eserin ikinci (The Chester Beatty Library, No: 3914) ve sekizinci ciltleri (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Bölümü, No: 385) günümüze ulaşmıştır.

Ebû Nuaym el-İsfahânî'ye ait *Hilyetü'l-evliyâ* ve *Tabakâti'l-esfiyâ* isimli eserin The Chester Beatty Library'deki nüshasının zahriye sayfası

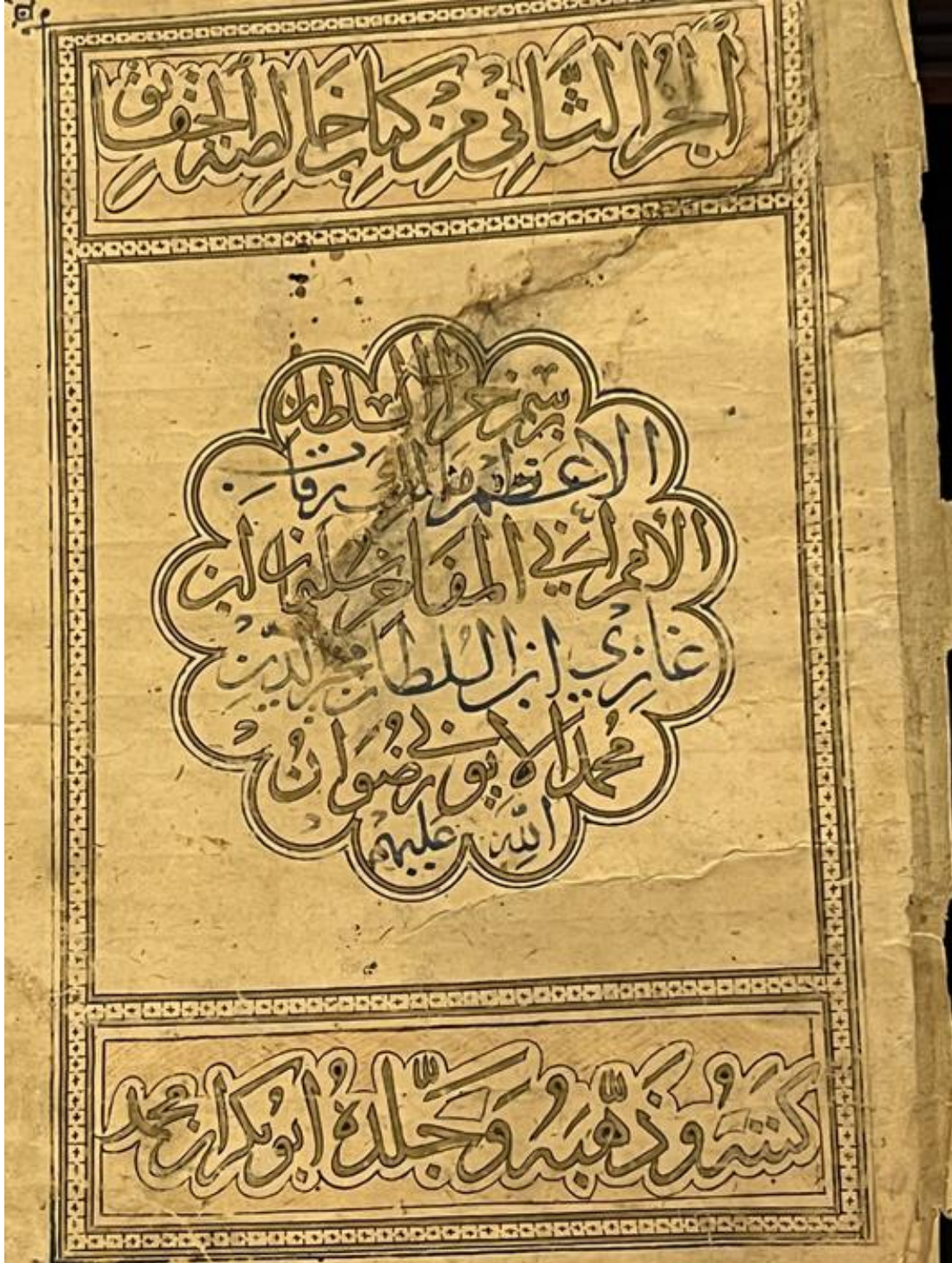
Bu kütüphane için kitap istinsah ettiğini tespit ettiğimiz bir diğer önemli müstensih, Ebû Bekir b. Muhammed b. el-Kâdi Necmeddîn el-Erderî el-Haskefî'dir. Hasankeyf'teki kütüphanede müstensih olarak çalıştığı anlaşılan el-Erderî, 826/1422-1423 tarihinde el-Fâryâbî'ye ait *Hâlisetü'l-hakâyik* isimli eserin birinci (Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, No: 1398) ve ikinci (Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye) ciltlerini¹ istinsah etmiştir. Topkapı Sarayı'ndaki nüshanın zahriye sayfası üzerinde, eserin Ebû Bekir b. Muhammed isimli bir kişi tarafından

¹ <https://www.wafyapp.com/ar/article/the-literary-treasure-in-saudi-arabia> 9 Kasım 2024 tarihli erişim.

da tezhip edilip ciltlenmiş olduğu kayıtlıdır (el-Fâryâbî, *Hâlisetü'l-Hakâyik*, III. Ahmed Kitaplığı, No: 1398, 1a).

el-Fâryâbî'nin *Hâlisetü'l-Hakâyik* isimli eserinin
Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki nüshasının zahriye sayfası

el-Fâryâbî'nin *Hâlisetü'l-Hakâyik* isimli eserinin Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye'de bulunan nüshasının zahriye sayfası

Cemâleddîn Muhammed b. İzzeddîn el-Helvâî, bu dönemin önde gelen Şâfiî âlimlerinden biridir. 833/1430 yılında ilim tahsili için Halep'e gitmiştir. Daha sonra Halep'ten ayrılarak Dımaşk'a geçmiş ve buradan da 834/1430-1431 yılında Kâhire'ye gitmiştir. Hasankeyf Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Ahmed, Memlûk sultanı Eşref Baybars'tan onun Hasankeyf'e dönmesi için istekte bulunmuştur. Bunun üzerine Cemâleddîn el-Helvâî'nin dönmesi için derhal izin çıkmıştır. Ancak 834/1430-1431 yılında Mısır'dayken kırk yaşında vefat etmiştir. Birçok alanda bilgi sahibi olan bu âlim, bir görüşe göre atmış yaşına ulaşmış olmasına rağmen sakalı hâlâ ağarmamıştı (Sehâvî, 1355, X, s. 92). Cemâleddîn el-Helvâî'nin Ramazan 818/Kasım-Aralık 1415 tarihinde muhtemelen bu kütüphane için istinsah ettiğini düşündüğümüz *Sahîhü Müslim* isimli meşhur hadis eserinin ikinci cildi günümüze ulaşmıştır. (Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraçcıoğlu Bölümü, No: 228).

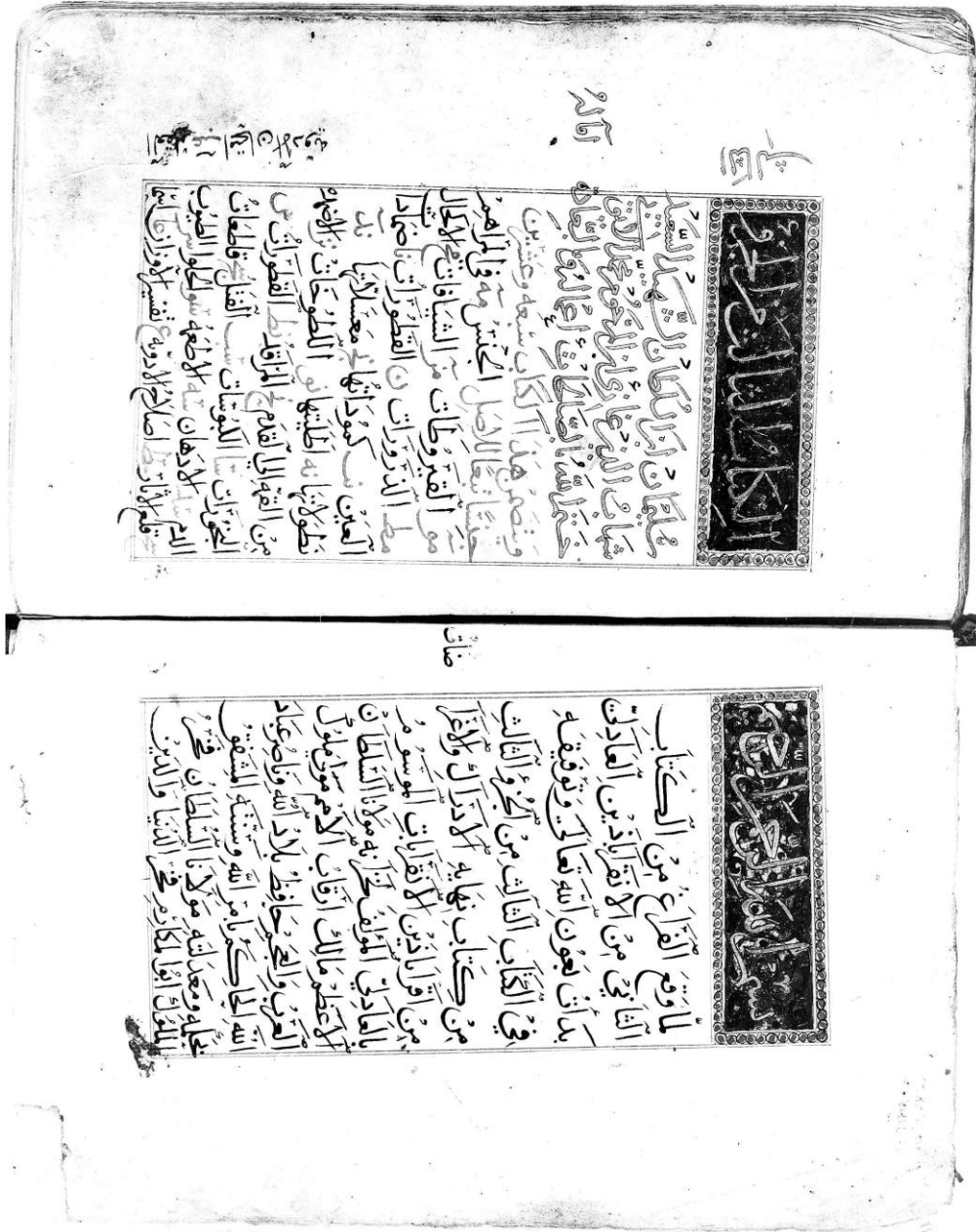

Sahihü Müslim isimli meşhur hadis eserinin

Bursa Haraççoğlu kütüphanesindeki nüshasının zahriye sayfası

Bu kütüphaneye ait olduğunu tespit ettiğimiz kitapların bir kısmı, el-Melikü'l-Âdil Süleymân ile aynı dönemde yaşamış müellifler tarafından kaleme alınıp Hasankeyf hükümdarlarına ithaf edilen eserlerdir. Aslen Musullu olup Hasankeyf'e yerleşen Dâvud b Nâsireddîn ez-Zerkeşî el-Ağbarî bu dönemin önde gelen âlimlerinden biriydi. Tıp, astronomi ve musiki bilginiydi. (Bağdatlı İsmâil Paşa, 1955, s. 360; Brockelmann, 1902, II, s. 169-170). Dâvud el-Ağbarî tarafından kaleme alınan ve el-Melikü'l-Âdil Süleymân'a ithaf edilen farmakognoziye dair *Nihâyetü'l-idrâk ve'l-ağrâdât min akrâbâzîni'l-enkarâbât* isimli hacimli eserin üçüncü cüzünün üçüncü kitabı günümüze

ulaşmıştır (Bibliothèque Nationale de Paris, Arabe 2970). El-Ağbarî bu eserini el-Melikü'l-Âdil Süleymân'ın özel kütüphanesi için telif ettiğini kitabın girişinde ifade etmiştir (el-Ağbarî, *Nihâyetü'l-idrâk*, vr. 2b-3a). Bu önemli eserin mevcut cildi müellifin ikiz kardeşi olan İsâ b. Nâsireddîn el-Ağbarî tarafından 1 Zilkade 826/6 Ekim 1423 tarihinde yine muhtemelen telif edildiği Hasankeyf'te istinsah edilmiştir (el-Ağbarî, *Nihâyetü'l-idrâk*, 245b).

el-Ağbarî'nin *Nihâyetü'l-idrâk* isimli eserinin Bibliothèque Nationale de Paris, Arabe 2970'teki nüshasının dibace sayfası

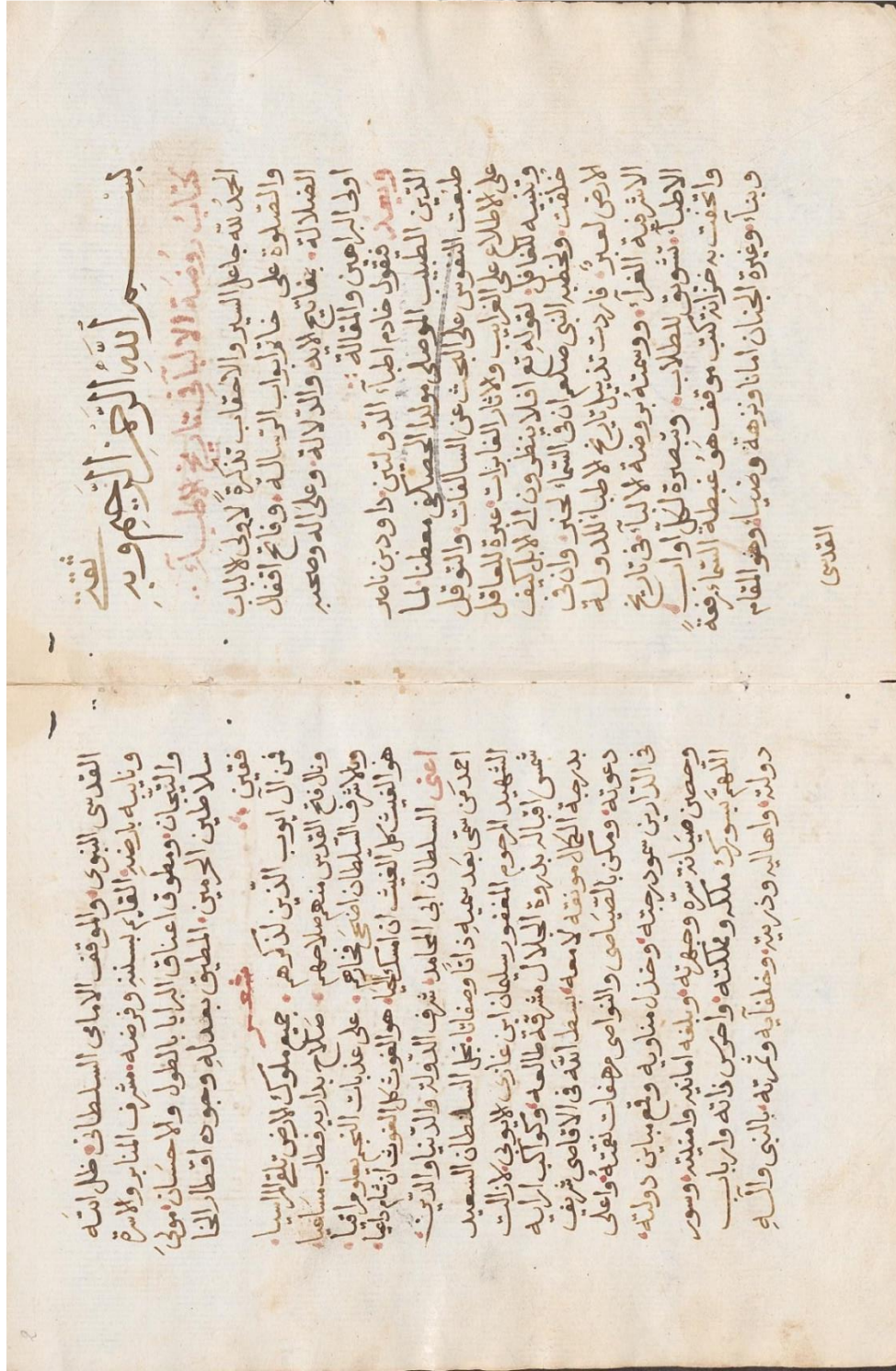
el-Ağbarî'nin bu eserinin 827/1423 yılında yine müellifin ikiz kardeşi olan İsâ b. Nâsireddîn el-Ağbarî tarafından bu kütüphane için hazırlanmış üçüncü cüzün ikinci kitabı günümüze ulaşmıştır (A.B. Khalidov, 1986, C. 1, s. 489-490).

el-Ağbarî'nin *Nihâyetü'l-idrâk* isimli eserinin Rusya'da Institute of Oriental Studies'te No: 10305/C 642'de bulunan yazma nüshasının dibace sayfası

El-Melikü'l-Âdil Süleymân döneminde başlayan siyasi ve kültürel canlılık, sırasıyla tahta geçen el-Melikü'l-Eşref Ahmed ve el-Melikü'l-Kâmil Halîl dönemlerinde de devam etmiştir. El-Melikü'l-Eşref Ahmed'in Hasankeyf'te kurmuş olduğu kütüphane, dönemin ilmî ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu durum, dönemin âlimlerinin onun için kaleme aldığı eserlerin girişlerindeki ifadelerde ve temellük kayıtlarında açıkça

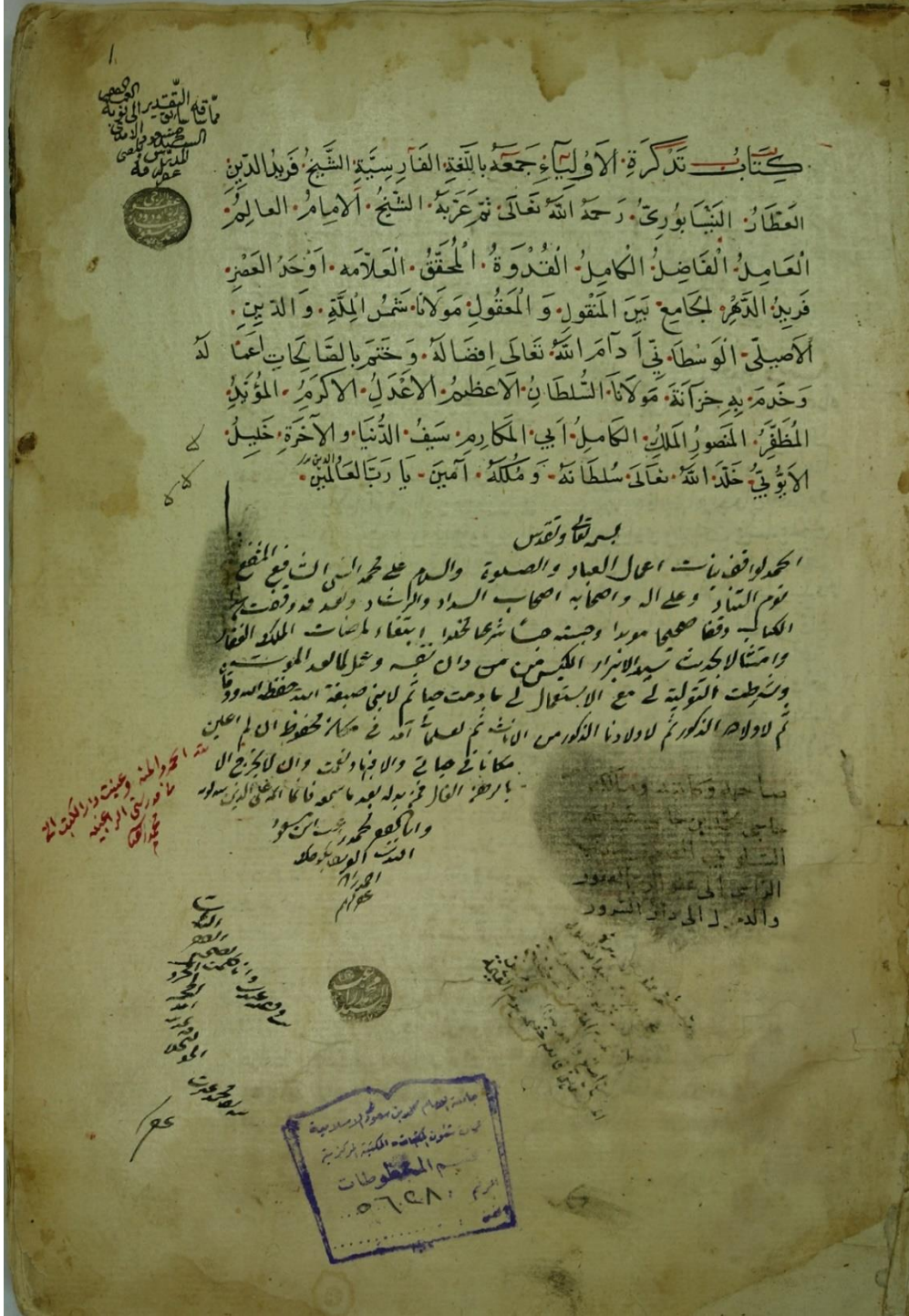
görülmektedir (el-Ağbarî, *Ravdatü'l-elibbâ*, Staatsbibliothek zu Berlin, No: Or. Qu. 1068, vr. 1b).

el-Ağbarî'nin *Ravdatü'l-elibbâ* isimli eserinin Staatsbibliothek zu Berlin'deki

nüşhasının dibace sayfası

Hasankeyf Eyyübî hükümdarları arasında ilim ehline verdiği değerle öne çıkan isimlerden biri de kuşkusuz el-Melikü'l-Kâmil Halîl'dir. Özellikle tasavvuf ehline büyük önem veren bu hükümdar döneminde şehir, önemini muhafaza etmeye devam etmiştir. Bu dönemde Hasankeyf'te bulunan âlimlerden Şemseddîn el-Vestânî, el-Melikü'l-Kâmil Halîl'in isteği üzerine önemli bir tasavvuf eseri olan Ferîdüddîn Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sını Farsça'dan Arapça'ya çevirmiş ve kendi bazı eklemeleriyle eseri zenginleştirmiştir. El-Vestânî, bu çeviriyi el-Melikü'l-Kâmil Halîl'in kütüphanesi için yaptığını eserinin dibâce kısmında belirtmiştir (el-Vestânî, 2009, s. 3).

el-Vestâni tarafından hazırlanan *Tercemetü Tezkireti'l-Evliyâ* isimli eserin Muhammed bin Suûd Üniversitesi Kütüphanesi 5628 numarada kayıtlı yazma nüshasının dibace sayfası

3. SONUÇ

Eyyübî kütüphaneleri ve özellikle el-Melikü'l-Âdil Süleymân'ın Hasankeyf'te kurduğu kütüphane özelinde yaptığımız bu araştırma neticesinde dönemin kültürel yapısı ve ilmi birikimine ilişkin ilginç sonuçlara ulaştık. Eyyübî hükümdarlarının özenle oluşturduğu zengin kütüphaneler, dönemin önde gelen âlimlerini kendi ülkelerine çeken en önemli etkenlerden biri olmuştur. Eyyübîlerin özellikle Hasankeyf'te hüküm süren hükümdarlarının çoğunluğunun ilme ve ilim adamlarına verdikleri değer, onların geniş ufuklarını ortaya koymaktadır.

Eyyübîler dönemi kütüphanelerinde yer alan eserlerin geniş bir yelpazede dağılım göstermesi, dönemin entelektüel seviyesini ortaya koymaktadır. Dinî metinlerin yanı sıra edebiyat, şiir, tasavvuf, tıp, farmakognozi ve müzik gibi

farklı ilim dallarında kaleme alınmış eserlerin varlığı, kütüphanelerin zengin içeriğini ve hükümdarların geniş ilgi alanlarını göstermektedir. Bu durum, Hasankeyf gibi bir şehirde bu denli kapsamlı bir kütüphanenin kurulmasının tesadüf olmadığını aksine şehrin o dönemdeki ilmi ve kültürel hayatının oldukça canlı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum, Orta Çağ İslâm medeniyetinde iktidarın bilgiyle kurduğu güçlü bağın olumlu sonuçlarına numune teşkil etmektedir. Hasankeyf'teki mevzubahis kütüphane, bu özelliğiyle şehirdeki ilmi ve kültürel hayatın canlılığına katkı sağladığı gibi şehre ayrıcalıklı bir kimlik kazandırmıştır.

Hasankeyf'teki bu kütüphane, sonraki yüzyıllarda yaşanan tahribat ve istilalar nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuş ve eserlerinin çoğu yok olmuştur. Bu durum, Hasankeyf'in kültürel hafızasının önemli bir kısmının kaybolmasına neden olmuştur. Ancak, özellikle söz konusu dönemde Hasankeyf'te telif edilen veya kopyalanan birçok esere de rastlamak mümkündür. Kurtarılabilen eserler ise farklı ülkelere dağılmıştır. Farklı yerlere dağılmış bu eserler, Hasankeyf tarihine dair önemli ipuçları sunarak, şehrin kültürel geçmişini yeniden inşa etme çabalarına katkı sağlayabilir.

Yaptığımız araştırma neticesinde aralarında Almanya, Fransa, İrlanda, Rusya, Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkelere ait kütüphaneler ve arşivlerde bu kütüphaneye ait yazma eserlerin varlığını tespit ettik. Elbette, dünya kütüphanelerinde bu konuya dair daha birçok kaynak bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada, ulaşabildiğimiz sınırlı kaynaklar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Daha kapsamlı araştırmalarla, Eyyûbi kütüphaneleri hakkında daha detaylı ve zengin bilgilere ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Bağdatlı İsmâil Paşa. (1955). *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, thk. Kilisli Rıfat Bilge. MEB.
- Basuğuy, Bedrettin. (2019). *Fuat Sezgin'e Göre Haçlı Seferleri'nin Doğu'ya ve Batı'ya Etkisi: Silah Teknolojisi Alanındaki Gelişmeler ve Bilimlerin Avrupa'ya Transferi*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 193-210.
- Brockelmann, Carl. (1902). *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. Brill Yayınevi. C. II.
- El-Ağbarî, Dâvud bin Nâsireddîn. *Ravdatü'l-elibbâ fi târihi'l-etibbâ*. Staatsbibliothek zu Berlin. No: Or. Qu. 1068.
- El-Ağbarî, Dâvud bin Nâsireddîn. *Nihâyetü'l-idrâk ve'l-ağrâdât min akrâbâzîni'l-enkarâbât*. Bibliotheque Nationale de Paris. No: Arabe 2970.
- El-Comanî, Saïd Dâmin. (2010). Fihristü kütübi hizâneti't-türbeti'l-Eşrefiye. *Mecelletü Turâsiyyât*. Darü'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye. s. 71-89.
- El-Fâryâbî. *Hâlisetü'l-hakâyik*. Topkapı Sarayı Müzesi. III. Ahmed Kitaplığı. No: 1398.
- El-Haskefi. Muzaffer bin el-Hüseyn. *el-Keşşâf fi ilmi'l-engâm*. Forschungsbibliothek Gotha. No: Orient A-01350.
- El-Makrizî. Takiyüddîn (2002). *Dürerü'l-'uküdi'l-feride fi terâcimi'l-a'yâni'l-müfide*. (Tah. Mahmûd el-Celîlî). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- El-Melikü'l-Âdil. Süleymân bin Gâzî. *Dîvân*. John Rylands Library Manchester. No: 476.
- El-Âmidî. Abdulvahid b. Muhammed. *Ğurerü'l-hikem ve dürerü'l-kelim*. Süleymâniye Kütüphanesi. Ayasofya Bölümü. No: 4153.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *el-Mucelledü's-sânî min kitâbi Hilyeti'l-evliyâ ve Tabakâti'l-esfiyâ*. The Chester Beatty Library. No: 3914.
- _____, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâti'l-esfiyâ*. Süleymâniye Kütüphanesi. Murad Molla Bölümü. No: 385.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî. *el-Muânese ve'l-imtinâ'*. Topkapı Sarayı Müzesi. III. Ahmed Kitaplığı. No: 2389.
- _____, *el-Muânese ve'l-imtinâ'*. Mahtûtâtü Abbâs el-Azzavî. Kısmü'l-edeb ve's-şî'ir. No: 10048.
- El-Kuşeyrî. Müslim bin el-Haccâc. *el-Cüz'ü's-sânî min kitâbi Müslim*. Bursa İnebey Kütüphanesi. Haraççioğlu Bölümü. No: 228.
- El-Mâverdî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, No: 2299.
- Es-Se'âlibî. Ebû Mansûr. *Ğurerü'l-belâğa fi'n-nazm ve'n-nesr*. Millet Kütüphanesi. Feyzullah Efendi Bölümü. No: 1676.
- _____, *Münisü'l-vahîd ve nüzhetü'l-müstefid*. Süleymâniye Kütüphanesi. Ayasofya Bölümü. No: 4322.
- Es-Sehâvî. Şemsüddîn. (1354-1355). *ed-Dav'ü'l-lâmî li ehli'l-karni't-tâsi'*. Mektebetü'l-Kudsî. C. I-XII.
- Et-Taberî. *Tarihü'l-ümem ve'l-mülük*. Köprülü Kütüphanesi. Fazıl Ahmed Paşa Bölümü. No: 1043.
- Et-Tarsûsî. Mardî b. Ali. *Tabsiratü erbâbi'l-elbâb fi keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb*. Bodleian Library. No: Huntington 264.
- El-Vestânî. Şemseddîn Muhammed bin Muhammed. (2009). *Terçemetü Tezkireti'l-Evliyâ*. thk. Muhammed Edîb el-Câdir. Darü'l-Mektebî.
- _____, *Terçemetü Tezkireti'l-Evliyâ*. Mektebetü Câmîati'l-İmâm Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye. Kısmü'l-mahtûtât. No: 5628.
- İbnü Ebî Useybia. *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*. Topkapı Sarayı Müzesi. III. Ahmed Kitaplığı. No: 2860.
- İbnü Hacer el-Askalânî. (1992). *Zeylü'd-Düreri'l-Kâmine*. (Tah. Adnân Dervîş). Ma'hedu'l-Mahtûtati'l-Arabiyye.
- İbnü Hamdûn. *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi't-Tezkire*. Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı. No: 2948.
- İbnü Hatîbî'n-Nâsriyye. (2018). *ed-Dürü'l-müntehab fi tekmeleti Tarihi Haleb*. (Tah.. Ahmed Fevzi el-Heyb). Müessesetu Abdulaziz Suûd. C. III.
- İbnü'l-Ecdâbî. *Kifâyetü'l-mütehaffiz*. Beyazıt Kütüphanesi. Veliyüddin Efendi Bölümü. No: 3140.
- İbnü'l-Ezrak el-Fârikî. (2014). *Târihü Meyyâfârikîn*. (Tah. Karim Farouk el-Khouly ve Yusuf Baluken). Nûbihar Yayınları.
- İbnü Fâris. *Mücmelü'l-luğa*. Süleymâniye Kütüphanesi. Mesih Paşa Bölümü. No: 6.
- İbnü Vâsîl. *Tecridü'l-Eğânî*. Süleymâniye Kütüphanesi. Ayasofya Bölümü. No: 3114.
- İzzeddîn İbnü Şeddâd. *el-A'lâkü'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. Bodleian Library. No: Marsh 333.
- Khalidov, A. B. (1986). *Arabic manuscripts of the Institute of Oriental Studies*, Nauka. C. I.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *Kûtü'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb*. Süleymâniye Kütüphanesi. Musalla Medrese Bölümü. No: 115.
- Müellifî meçhul. *Nushü'd-dîn li'l-mülük ve's-selâtîn*. Bodleian Library. Pococke 258.
- <https://www.wafyapp.com/ar/article/the-literary-treasure-in-saudi-arabia> 9 Kasım 2024 tarihli erişim.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür. Yazar 1: Sorumlu Yazar.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.